Дәріс 2. Дүниежүзі халықтарын классификациялау

Дәріскер: т.ғ.к., доцент Қ.Б. Баудиярова

Сабақ жоспары:

1. Дүниежүзі халықтарын географиялық классификациялау
2. Тілдік классификация
3. Антропологиялық классификация
4. Шаруашылық-мәдени классификация

Мақсаты:

Дүниежүзі халықтарын географиялық, тілдік, антропологиялық және шаруашылық-мәдени тұрғыдан жіктеуді түсіндіру, олардың ерекшеліктерін ажырата білу дағдыларын қалыптастыру

Кіріспе: Халықтарды жіктеудің маңызы мен әдістері

Халықтарды жіктеу — демография, мәдениеттану, саясат және экономиканың негізін құрайтын құрал. Негізгі мақсаттары: ғалымдарға салыстырмалы талдау жүргізуге көмектесу, мемлекеттік саясат пен даму стратегияларын жобалау, этномәдени ерекшеліктерді қорғау. Әдістер әртүрлі: географиялық (орналасуға қарай), тілдік (тіл отбасылары бойынша), антропологиялық (физикалық және этникалық белгілерге), шаруашылық-мәдени (табиғи өндіріс, дәстүрлі кәсіптер, өмір салты) тұрғысында бөлінеді.

Негізгі әдістер

География, тіл, антропология, шаруашылық-мәдени

Мақсат

Талдау, саясатты жоспарлау, мәдени сақталу

Қолданылу

Ғылым, жергілікті басқару, білім беру

Географиялық классификация: Елдер мен аймақтар бойынша таралуы

Географиялық жіктеу халықтарды материктер, табиғи аймақтар, климаттық белдеулер немесе саяси-административтік бірліктер бойынша бөледі. Бұл тәсіл демографиялық тығыздықты, көші-қон ағымдарын, экономикалық белсенділікті және экологиялық тәуелділікті көрсетеді. Мысалы, урбанизация деңгейі мен ауылдық дәстүрлер материктер және ішкі аймақтар бойынша айтарлықтай ерекшеленеді.

Материктер

Азия, Африка, Еуропа, Солтүстік және Оңтүстік Америка, Австралия/Океания

Урбан/ауылдық

Қалалық тұрғындар мен ауылдық қауымдастықтардың таралуы

Көші-қон және диаспоралар

Тарихи миграциялардың қазіргі демографияға әсері

Тілдік классификация: Тіл отбасылары және топтары

Тілдік жіктеу тілдерді отбасыларға (индоевропалық, сино-тибет, урало-алтай т.б.) және топтарға бөліп, мәдени және тарихи байланыстарды ашады. Тіл — ұлттық сәйкестік, білім және ақпарат тарату негізі. Бір тілдің диалектілеріне қарай да жіктеу жүргізіледі; сондай-ақ көптілді аймақтар мен тілдердің жоғалу қаупі маңызды мәселе.

Интеграция

Көптілділік қоғамдық қатынасты және экономикалық мүмкіндіктерді кеңейтеді.

Тарихи байланыс

Тілдер арасындағы туыстық тарихи миграция мен мәдени алмасуды көрсетеді.

Білім және сақталу

Ұлттық тілдерді қорғау және білім беру саясаттары тілдік ландшафтты өзгертеді.

Антропологиялық классификация: Нәсілдер мен этникалық ерекшеліктер

Антропология адамның биологиялық, мәдени және әлеуметтік ерекшеліктерін зерттейді. Классикалық «нәсілдік» жіктеу ғылыми дәлелдерге сүйенбейтін қысқарақ көзқарастардан алшақтап, қазіргі заманғы мамандар генетикалық әртүрлілікті және мәдени-әлеуметтік өзіндік белгілерді қарастырады. Этникалық топтар тіл, дін, тарих және әлеуметтік институттар арқылы анықталады.

- **Физикалық антропология**

  Генетика, биологиялық вариациялар (тері, бет ерекшеліктері).

- **Этникалық сәйкестік**

  Топтық тарих, дәстүр, ритуалдар мен сәйкестік маркерлері.

- **Қазіргі практика**

  Инклюзия, құқықтық мәртебе, этносаралық қатынастар.

Шаруашылық-мәдени тип: Дәстүрлі кәсіптер мен мәдениеттер

Шаруашылық-мәдени классификация экономикалық негізге (ауыл шаруашылығы, мал шаруашылығы, балық аулау, индустрия, қызмет көрсету) және мәдени нормаларға сүйенеді. Бұл тип халықтың өмір салтын, әлеуметтік ұйымын және материалдық мәдениетін түсіндіруге көмектеседі. Мысалы, көшпелі мал шаруашылығымен асылданған қоғамдар мен индустриалды қалалар әртүрлі әлеуметтік институттарды қалыптастырады.

Көшпелі/полукөшпелі

Мал шаруашылығы, маусымдық көші-қон, рұқсатталған жер пайдалану.

Ауылшаруашылық

Таулы және шалғынды аймақтардағы өнім өндірісі мен қоғамы.

Индустрия/қызмет көрсету

Қалалық еңбек, білім және инновациялар экономикасы.

Қазақстан халықтарының жіктелуі

Қазақстан — көпэтникалық мемлекет: негізгілері — қазақтар, орыстар, ұйғырлар, өзбектер, татарлар және басқалар. Географиялық тұрғыдан — оңтүстік, солтүстік, шеткері аймақтар; тілдік — қазақ (тығыз), орыс (аралас); шаруашылық-мәдени — көшпелі дәстүрден индустрияға өту, аграрлы аймақтар мен мұнай-газ секторы айқын. Бұл әртүрлілік мемлекеттік саясатта, білім беру мен мәдениетте бейімделу мен сақталуды талап етеді.

Негізгі сипаттар

- Көптілді қоғам (қазақ, орыс)
- Көшпелі мәдениет пен урбанизацияның тоғысуы
- Аймақтық экономикалық әртүрлілік

Мәселелер мен мүмкіндіктер

1. Мәдениет пен тілдерді сақтау
2. Республикалық теңдестік саясаты
3. Этноәлеуметтік интеграция бағдарламалары

Жіктеудің практикалық маңызы: саясат, экономика, мәдениет

Халықтарды жіктеу саясатты бағыттауға (электрондық картография, тіл саясаты, аймақтық даму), экономикалық бағдарламаларды мақсаттандыруға (бағдарламалар, инфрақұрылым инвестициялары) және мәдени қорғауға (мұраларды тіркеу, білім) ықпал етеді. Дегенмен, жіктеу стигматизацияға және дискриминацияға әкеп соғуы мүмкін — осылайша саясат әділдік пен инклюзия қағидаттарын ұстануы тиіс.

Саясат

Аймақтық даму, тіл саясаты, азаматтық құқықтар

Экономика

Мақсатталған инвестициялар, еңбек ресурстарының жоспарлануы

Мәдениет

Тілдік және дәстүрлі мұраны сақтау бағдарламалары

Жіктеудегі қазіргі үрдістер мен болашақ бағыттар

Қазіргі тенденциялар: геномика мен үлкен деректер арқылы дәлірек этнодемографиялық зерттеулер; урбанизация мен миграцияның күшеюі; тілдердің жойылуы мен тіркеу әрекеттері; көпмәдениетті саясаттың күшеюі. Болашақ — инклюзивті жобалар, цифрлық мұра қорлары, аймақтық интеграция және әлеуметтік-экономикалық теңестіру құралдары арқылы әртүрлілікті басқару.

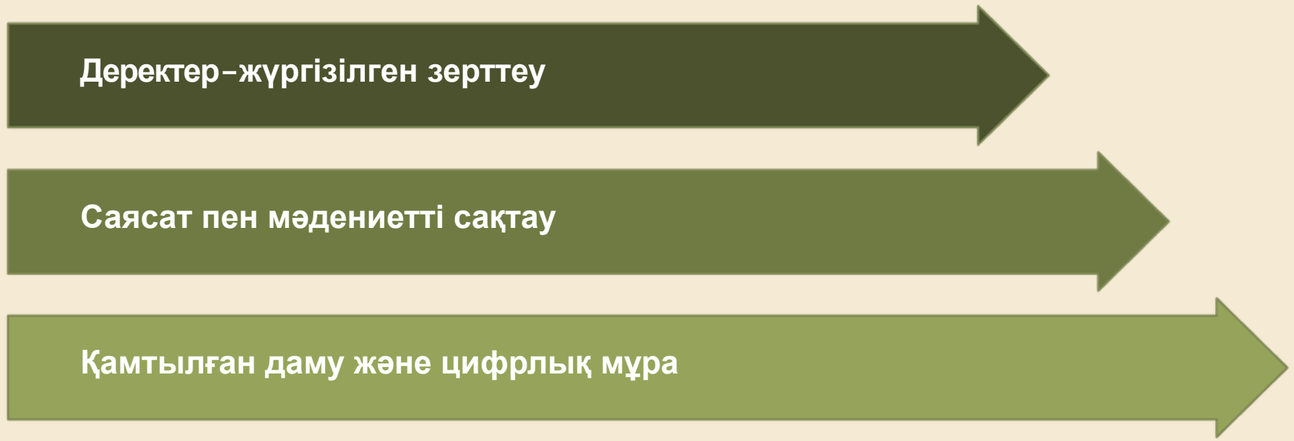

Диаграмма үрдістерден практикалық өзгерістерге дейінгі жолды тұжырымдайды: ғылым → саясат → инклюзия.

Түсіністік пен бірлікке жету жолында

Халықтарды жіктеу — тек ғылыми жатпай, сонымен бірге практикалық құрал. Ол бізге әртүрлілікті түсініп, оған құрметпен қарауға мүмкіндік береді. Негізгі қағидат — жіктеуді саясат пен тәжірибеде әділ, инклюзивті және адамның құқықтарын құрметтей отырып қолдану. Тек сол кезде деректер мен классификациялар адамдардың өмірін жақсартуға қызмет етеді.

Принциптер

Әділдік, инклюзия, ғылыми негіз

Әрекет»

Саясатты бейімдеу, білім және мәдени сақталу

Мақсат

Тұрақты даму және әлеуметтік келісім

Бекіту сұрақтары

1. Дүниежүзі халықтарын қандай белгілер бойынша классификациялайды?
2. Географиялық классификация дегеніміз не?
3. Тілдік классификацияға мысал келтір
4. Антропологиялық классификация нені негізге алады?
5. Шаруашылық-мәдени тип деген не?
6. Қазақ халқы қай тілдік топқа жатады?
7. Қазақтардың дәстүрлі шаруашылығы қандай?